

УДК 94[342.4]”1920/1970”

КОНСТИТУЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Аналізуються особливості формування умов для правового забезпечення адміністративно-командної соціально-економічної системи радянського періоду.

Анализируются особенности формирования условий для правового обеспечения административно-командной социально-экономической системы советского периода.

The features of formation of conditions for legal maintenance of administrative - command socio economic system of the Soviet period are analyzed

Ключові слова: СРСР, УРСР, конституційний процес.

Радянська соціально-політична система почала своє формування у боротьбі з Центральною Радою – основним суперником більшовицької партії у боротьбі за владу в Україні. На цей час РСДРП(б) не користувалася достатньою підтримкою українського населення. Під час грудневих виборів до Всеросійських Установчих зборів партія більшовиків отримала лише 10% голосів виборців України, тоді як українські партії – 75%.

4 грудня 1917 р. Раднарком РСФРР з метою активізації боротьби проти Центральної Ради надіслав їй ультиматум. Більшовицький уряд заявив, що, визнаючи УНР і її право відокремитися від Росії, він не визнає Центральну Раду повноважним представником українського народу, оскільки вона не бажає скликати Всеукраїнський з'їзд рад (зазначений з'їзд відкривався саме 4 грудня). Центральна Рада звинувачувалася у дезорганізації фронту, у роззброєнні більшовицьких частин в Україні, у змові проти проголошеної більшовиками радянської влади.

Зрозуміло, що ультиматум повинен був підготувати підґрунтя для збройного втручання Раднаркому у внутрішні справи УНР. Визнаючи за українською нацією право на самовизначення, уряд Леніна не визнавав того самовизначення, яке відбувалося, і прагнув мати в Україні маріонеткову владу.

Сподівання більшовиків переобрати склад Центральної Ради на Всеукраїнському з'їзді рад, що відкривався у Києві 4 грудня, не виправдалися. Перебуваючи у значній меншості (127 чоловік із 2,5 тис. делегатів), більшовики покинули Київ і 11-12 (24-25) грудня 1917 р. провели у Харкові альтернативний об'єднаний з'їзд Рад Донецького та Криворізького басейнів, який проголосив себе першим Всеукраїнським з'їздом Рад. Харківський з'їзд не був правочинним – 200 його делегатів представляли лише 89 рад із понад 300 існуючих в Україні. Та це не завадило з'їзду проголосити встановлення радянської влади в Україні. На з'їзді також було заявлено про утворення радянської республіки під назвою Українська Народна Республіка і, що вона є “федеративною частиною Російської Республіки”. Було обрано Центральний виконавчий комітет рад України (ЦВК) та перший радянський уряд – Народний Секретаріат. ЦВК рад України заявив про розпуск Центральної Ради і Генерального Секретаріату та про початок боротьби з “контрреволюцією”. Раднарком визнав новостворену владу і надав їй допомогу у боротьбі проти Центральної Ради, надіславши в Україну війська (біля 60 тис. чол.) на чолі з В.Антоновим-Овсієнком. Таким чином в країні утворилась ситуація для можливої громадянської війни.

Політична напруженість тривала впродовж грудня 1917 – січня 1918 рр. Центральна Рада виявилася не готовою до успішного збройного протистояння противнику. Найдраматичнішою сторінкою історії української революції став похід більшовицьких військ на чолі з М.Муравйовим на Київ. Біля залізничної станції Крути їх спробував зупинити наспіх зібраний загін із 500 київських студентів і курсантів, які героїчно загинули у нерівному бою 16(19) січня 1918р. Крути стали символом національної честі українського народу.

26 січня 1918 р. війська Червоної армії ввійшли у Київ. Результатом цього наступу стало 5 тис. загиблих. Центральна Рада і всі її заклади переїхали до Житомира, потім – до Сарн. До кінця січня 1918 р. влада рад була встановлена на більшості території України. Складовими цього процесу стало проголошення Донецько-Криворізької Радянської Республіки (Д-КРР) на 4-му обласному з'їзді Рад робітничих депутатів Донецького й Криворізькому басейнів, що відбувся 27-30 січня 1918 р. Вона являла собою формування на території Харківської, Катеринославської, частини Херсонської губерній і частини районів Облaсті Війська Донського (Ростов, Таганрог, Новочеркаськ тощо) з центром у Харкові.

Але основою утворення Д-КРР став не національно-державний, а економічний принцип державного будівництва. Ініціатори створення Д-КРР вважали, що з перемогою соціалістичної революції національне

питання втрачає своє значення, що Російська радянська республіка має бути федерацією економічно однорідних областей, а не національних радянських республік. До того ж після підписання Україною Брестського миру керівники Д-КРР намагались, таким чином, не допустити німців та уряд Центральної Ради до промислових районів Криворіжжя і Донбасу. З цією метою було проголошено утворення Д-КРР як федеративної частини РРФСР, на території якої обов'язковими вважались декрети РНК РРФСР. Штучне створення відособленої від України Д-КРР порушувало цілісність і суверенітет України, суперечило волі її трудящих.

Проти виділення Донецько-Криворізької області зі складу України виступив Народний Секретаріат, уряд існуючої тоді Української Радянської Республіки. Проти утворення Д-КРР виступив ряд українських більшовиків. Тому за позицією В.Леніна ЦК РСДРП(б) 15 лютого 1918 р. ухвалив постанову, яка розглядала Донецько-Криворізький басейн частиною України. З початком німецької окупації Д-КРР припинила своє існування.

Виконуючи умови Брестського миру 27 січня (9 лютого) 1918 р. Раднарком Росії змушений був визнати незалежність проголошеною Центральною Радою Української Народної Республіки. Протягом березня 1918 р. з України були виведені російські збройні сили. ЦВК і Народний Секретаріат України залишили 1 березня Київ (вони перебували тут з 30 січня за підтримки військ М.Муравйова), 10 березня – Полтаву, 21 березня – Катеринослав, після чого радянський уряд України опинився на території РСФРР, в м.Таганрозі. Народний Секретаріат 18 квітня 1918 р. було реорганізовано в Бюро для керівництва повстанською боротьбою в Україні.

Наступна спроба поширити радянську владу в Україні стала можливою після анулювання 13 листопада 1918 р. Брестського договору, умови якого стримували радянську Росію, оскільки зобов'язували її встановити мирні стосунки з Україною. На території РСФРР в м. Суджа Курської губернії 28 листопада 1918 р. утворився Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, від імені якого діяли збройні сили радянської Росії в Україні. З просуванням червоних військ на захід і на Україну створювались обласні тимчасові радянські уряди, покликані зміцнити ради на місцях. і створювали сприятливу атмосферу для дальшого просування військ Червоної Армії..

Протягом січня 1919 р. значна частина території України перейшла під контроль Червоної Армії. 3-го січня в Харкові почав роботу Тимчасовий робітничо-селянський уряд України. На одному з перших своїх засідань він зазначив, що „створений за постановою ЦК РКП(б), є його органом і проводить всі розпорядження та накази ЦК РКП(б)

безумовно”. Декретом від 6 січня 1919 р. було затверджено офіційну назву радянської держави в Україні – Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР), а декретом від 29 січня Тимчасовий уряд реорганізовано в Раду Народних Комісарів (РНК УСРР). Ці зміни були санкціоновані третім Всеукраїнським з’їздом Рад (березень 1919 р.). З’їзд обрав вищий орган влади в Україні на міжз’їздівський період – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК). У березні 1919 р. було прийнято першу Конституцію УСРР, що повністю повторювала Конституцію РСФРР.

Але й цього разу радянська влада не змогла закріпитись в Україні. Наприкінці літа 1919 р. радянські війська під тиском переважаючих сил армій УНР (з Правобережжя) та Денікіна змушені були залишити її територію. За наказом Раднаркому Росії в середині серпня 1919 р. припинили свою діяльність в Україні ВУЦВК і Раднарком УСРР.

Чергова, третя спроба встановити радянську владу в Україні виявилася вдалою завдяки успішному наступу армії Радянської Росії проти армії Денікіна взимку 1919-1920 рр. Тепер радянські війська діяли від імені створеного за межами України 11 грудня 1919 р. Всеукраїнського революційного комітету. Всеукрревком переїхав до Харкова, який (до 1934 р.) став столицею України.

Реставрація радянської влади в Україні відбувалася на основі „Тимчасового положення про організацію Радянської влади на Україні”, затвердженого Всеукрревкомом 22 грудня 1919 р. Функції ВУЦВК та Раднаркому поклалися на Всеукрревком, а в губерніях та повітах створювалися ревкоми за погодженням з місцевими комітетами КП(б)У та командуванням Червоної Армії. Правовою базою діяльності цих органів стали декрети РСФРР, дія яких розповсюджувалася в Україні постановою Всеукрревкому від 22 січня 1920 р.

Всеукрревком виконував свої функції до четвертого Всеукраїнського з’їзду рад (травень 1920 р.), згідно з рішенням якого відновлювалась діяльність ВУЦВК і Раднаркому УСРР та система рад на місцях. До кінця 1920 р. радянська влада остаточно закріплюється в Україні.

Таким чином, утворена в грудні 1917 р. як федеративна частина Російської республіки, у період з 1918-1919 рр. в Україні змінювалися різні за характером державно-політичні сили, що формували уряди. Влада рад поступилася місцем урядові Центральної Ради, останній – урядові Української держави, голова якої – гетьман П.Скоропадський – зрікся влади на користь Директорії.

Червона Армія пододала опір військ Директорії і розгромила денікінців. Рештки білогвардійців зосередилися в Криму, Денікіна

заступив Врангель. Радянську владу в Україні було відновлено втретє і остаточно на протязі 20-х років.

Радянська державність вимагала юридичного закріплення, легітимізації, що могло бути забезпечено її конституційним оформленням. Остаточна редакція Конституції на обговорення з'їзду не виносилися і була прийнята на засіданні ВУЦВК 14 березня 1919 р.

Перша Конституція УСРР, як і її прообраз – Конституція РСФРР, ґрунтувалась на марксистсько-ленінському вченні про соціалістичну революцію та диктатуру пролетаріату. Тому цей основний закон був скоріше політичним, ніж правовим документом. Його домінуючою рисою стала декларативність, характерна і для наступних радянських конституцій. Визначення Республіки Рад як державної форми диктатури пролетаріату було, власне, проголошенням цієї держави як класової організації.

Наступній, другій Конституції УСРР, властиві ті ж риси, що й першій. Але до основного закону в травні 1925 р., XI Всеукраїнським з'їздом Рад вносяться зміни, що визначилися першою Конституцією СРСР (1924 р.). Зміна орієнтирів правлячою в СРСР партією (висновок про перемогу соціалізму в основному) обумовила необхідність відповідного правового забезпечення, що й було втілено в Конституції СРСР 1936 р. Цей документ став черговим прообразом для Конституції УРСР, яка була прийнята XIV Всеукраїнським з'їздом рад на початку 1937 р.

Успішна відбудова післявоєнної розрухи та втілення в життя програми КІРС з розбудови соціалістичного суспільства були закріплені і в ідеї прийняття нової Конституції

Конституція СРСР 1977 р., а за нею Конституція УРСР 1978 р., розширивши компетенцію органів Союзу, зробила неможливим здійснення державного суверенітету України. Проголошуючи Україну самостійною державою, вона нівелювала право народу України на своїй території вирішувати питання політичного, економічного і культурного життя, визначати форми і структуру органів державної влади та управління, недоторканість території держави.

Важливим кроком на шляху до суверенітету і розбудови держави стала Декларація про державний суверенітет України, прийнята 16 липня 1990 р., здійснюючи яку Верховна Рада республіки 24 серпня 1991 проголосила незалежність України та створення самостійної держави – Україна. Завершила цей процес прийнята демократична Конституція 28 червня 1996 р.

Як бачимо, на протязі усього радянського періоду активно прагнула згладжувати конфлікт між ілюзією самостійності української нації і

системою заходів правового, організаційно-адміністративного й економічного характеру.

Отже, розуміння процесу формування командної соціально-економічної системи може стати важливим механізмом у боротьбі за поступове визначення принципів соціальної держави та ефективним засобом захисту прав і свобод людини.

1. Алексєєв Ю.М., Кульчицький С.В., Слюсаренко А.Г. Україна на зламі історичних епох: державотворчий процес 1985-1999 рр. – К., 2000. – 815 с.
2. Бевз Т.А., Веднєєв Д.В., Гошуляк І.Л., Корнієнко П.С., Солдатенков В.Ф. Українська революція і державність (1917-1920 рр.). – К.: Парламентське видавництво, 1998. – 247 с.
3. Бойко О. Історія України. – К., 2002. – 365 с.
4. Бодрухин В.М., Довжик І.В., Литвиненко В.Ф., Шаповалові С.І., Ладига О.І. Нариси з історії української державності (XX століття) / Східноукраїнських національний університет. – Луганськ: СНУ, 2001. – 140 с.
5. Верстюк В.Ф. Українська революція: доба Центральної Ради // Український історичний журнал. – 1995. – № 2, 5, 6.
6. Винниченко В. Відродження нації. – К., 1990. – Т.1. – 348 с.; Т.2. – 308 с.; Т.3. – 504 с.
7. Історія України / За ред. проф. Б.П. Ковальського. – К.: Вища школа, 1998. – С.270-309.
8. Кульчицький С.В. Історичне місце української радянської державності / НАН України; Інститут історії України. – К., 2002. – 64 с.
9. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ ст. – К.: Український письменник, 1993. – 413 с.
10. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917-1919 рр. – К., 1995. – 98 с.
11. Новітня історія України (1900-2000): Підручник / За ред. А.Г.Слюсаренко. – К.,2002. – С.174-260.
12. Полонська – Василенко Н. Історія України. – К.: Либідь, 1992. – Т.2. – С.451-546.
13. Рум'янцев В.О. Центральна Рада: Боротьба за відновлення української державності: Навчальний посібник. – Х., 1995. – 40 с.
14. Шамрай М.Г. Етапи державності України: Посібник / Черкаський державний університет ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2003. – 176 с.

15. Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А., Лешкович Н.О. Становлення державності в Україні (1917-1922 рр.). – Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство “Вік”, 2000. – 217 с.
16. Українська революція і державність (1917 – 1920 рр.). – К., 1998. – 444 с.
17. Українська державність у ХХ ст. Історико-політичний аналіз / О.Дергачев (керівник авт. кол.). – К., 1996. – С.277-280.